

РОЗДІЛ V. ПЕДАГОГІЧНІ Й МЕТОДИЧНІ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ МОВЛЕННЕВОЇ КУЛЬТУРИ ОСОБИСТОСТІ

УДК378:[165.194+316.642.3]

Л. В. Біденко

Сумський державний педагогічний
університет ім. А. С. Макаренка

ПОНЯТТЯ «КОГНІТИВНІ УМІННЯ» В КОНТЕКСТІ ЛІНГВІСТИЧНОЇ ОСВІТИ

У статті розкрито зміст поняття «когнітивні уміння» в контексті лінгвістичної освіти. Розглянуто різні підходи до потрактування дефініції, виокремлено основні види лінгвокогнітивних умінь, що допоможуть викладачу цілеспрямовано формувати визначений тип умінь у системі вищої освіти.

Ключові слова: *пізнавальна діяльність, пізнання, уміння та навички, лінгвокогнітивні уміння, навчальний процес, лінгвістична освіта.*

Постановка проблеми. Інформаційно-технологічне ХХІ століття характеризується філософським переосмисленням основних процесів і напрямів розвитку системи освіти у вищій школі. У Законі України «Про освіту» [5], «Про вищу освіту» [6], Національній Доктрині розвитку освіти [15] наголошується на формуванні та розвитку компетентного фахівця, здатного до творчого саморозвитку та підготовленого до професійної комунікації.

Формування конкурентоспроможного компетентного фахівця-філолога можливо лише завдяки спеціально організованій пізнавальній діяльності, направленій на відпрацювання лінгвокогнітивних умінь.

Аналіз актуальних досліджень. У науково-педагогічній літературі висвітлено зміст понять «уміння та навички», однак їх потрактування не є однозначним. У працях О. І. Вишневського, [3, 64], В. М. Максимова, [16, 18] Г. С. Костюка, [9, 118] К. К. Платонова [19, 82] уміння трактуються як відпрацьована система навичок. Інша група вчених Л. М. Левінов [14, 72], Є. М. Кабанова-Меллер [17, 362] називають уміння чимось більш елементарним, ніж навички. М. М. Алгазіна, [1, 3 – 4]. В. А. Онищук [4, 248], І. Я. Лернер [12, 138 – 142], Б. С. Кобзар [11, 213], Є. П. Ільїн [17, 11] переконані, що уміння, доведені до автоматизму, перетворюються на навички.

Численні дослідження (Ю. К. Бабанський, [2,] А. В. Усова [24, 5],

В. А. Кулько [11, 11], Кабанова-Меллер [17, 362]) вказують на необхідність формування різних типів умінь, проте особливого значення у навчальному процесі вищої школи набувають інтелектуальні уміння, оскільки процес засвоєння знань відбувається через інтелектуальну пізнавальну діяльність. Пізнання як процес цілеспрямованого, активного відображення дійсності спирається на розвиток інтелекту й формується завдяки когнітивним процесам пам'яті, уваги, сприйняття та мислення. Саме тому важливого значення у вищій школі набувають когнітивні уміння. Разом з тим у вітчизняній педагогіці недостатньо розкрито поняття «когнітивні уміння» в контексті лінгвістичної освіти.

Мета статті – відслідкувати динаміку змісту поняття «когнітивні уміння», з'ясувати, чи є правомірним розмежування когнітивних та інтелектуальних умінь.

Виклад основного матеріалу. Предметом нашої статті є поняття «когнітивні уміння», їх природа та сутність.

Слово «когнітивний» походить від англ. *cognitiv* – пізнавальний або лат. *cognitio* – сприйняття і відноситься до функцій мозку та процесів пізнання, що забезпечують формування понять, оперування ними та одержання вихідних знань [8]. У психології термін «когнітивність» використовується у більш широкому розумінні, позначаючи сам «акт» пізнання або саме знання. У цьому контексті він може бути інтерпретований у культурно-соціальному змісті, що позначає появу й «становлення» знань і концепцій, пов'язаних із цими знаннями, що виражають себе як у думці, так й у дії [30, 359].

У педагогічній та психологічній літературі термін «когнітивний» вживається як синонім слова пізнавальний, інтелектуальний, а процеси, пов'язані із знаннями та інформацією, називають когнітивними, або когніцією. [16, 6]. Дещо інакше трактує цю дефініцію американський психолог Ст. Рид. Він вважає, що поняття «когніція» пов'язане не тільки з одержанням знань, а й з їх використанням і оволодінням практичними навичками та уміннями. На думку У. Несеера, когніція тісно пов'язана з усіма процесами, завдяки яким сенсорні дані на вході трансформуються, згортаються і розгортаються, уточнюються і розвиваються, зберігаються і використовуються. Когніція, на думку О. С. Кубрякової [10, 143], представляє собою маніпуляцію із знаннями, роботу з інформацією.

Отже, когніція подається вченими як процес одержання знань, їх трансформування та переробки, а також практичне застосування у формі умінь та навичок.

З'ясуємо, як співвідносяться у навчальному процесі поняття «пізнання» та «когнітивність» і чи різняться «інтелектуальні уміння», «пізнавальні уміння» та «когнітивні уміння». Для цього розглянемо, як тлумачиться пізнання у філософії.

У філософії пізнання трактується як цілеспрямований процес з відтворення дійсності в абстрактних образах (поняттях і термінах) [25, 128]. І. Ф. Надольний стверджує, що пізнання – процес цілеспрямованого, активного відображення діяльності у свідомості людини, зумовлений суспільно-історичною практикою людства [26, 267]. Пізнання здатне виходити за межі наявного стану речей, тобто відображати не тільки сучасне, а й майбутнє, не лише дійсне, а й численні можливості – конкретні й абстрактні для вибору тієї з них, що найбільше відповідає інтересам людини [27, 380].

Психологи зазначають, що пізнання – це процес, у якому здійснюється пізнавальне відношення суб'єкта до об'єкта, досліджується сутність можливості пізнання людиною природи та самої себе [22].

Пізнання як цілеспрямований процес спирається на розумові дії та когнітивні процеси, що впливають на формування знань та застосування і відпрацювання їх на практиці.

Особливою формою процесу пізнання є навчальна діяльність, що здійснюється за законами відкриття нового, раніше невідомого [20, 97].

І. Кант зазначав, що пізнання спирається на чуття і розум: «завдяки чуттєвості предмети нам даються, розумом же вони мисляться». Саме тому провідну роль у пізнанні посідає процес мислення, що характеризує інтелектуальний розвиток особистості, який можливий лише через усвідомлену і цілеспрямовану розумову діяльність, що представлена комплексом пізнавальних та інтелектуальних умінь, за допомогою яких відбуваються когнітивні процеси, а також будь-яка свідомо діяльність особистості.

Отже, когнітивні уміння – це ті уміння, що відбуваються у когнітивних процесах: сприйнятті і розумінні, увазі, уяві, мисленні. Ураховуючи концептуальні положення філософів щодо когніції (пізнання) та інтелектуальної діяльності, можна стверджувати, що поняття «когнітивні

уміння» більш широке, ніж «інтелектуальні уміння», бо вони (інтелектуальні) пов'язані переважно з процесом мислення. Нагадаємо, що мислення – це процес опосередкування та узагальнення відображення дійсності під час її аналізу та синтезу, що виникає на основі практичної діяльності й досвіду. Для мислення характерні ознаки: по-перше, завдяки мисленню можна одержати знання, недоступні чуттєвим органам, по-друге, мислення виступає процесом у вирішенні проблемних ситуацій, по-третє, мислення – це опосередковане пізнання дійсності, при якому використовуються різноманітні спеціальні способи й засоби одержання необхідних знань, а також процес мислення характеризується цілеспрямованістю й логічністю. У той час як когнітивні уміння (синонім пізнавальні) пов'язані з процесами сприйняття, розуміння, уявою, увагою, мисленням.

Поширеною у психології пізнання є точка зору відповідно до якої не розрізняються пізнавальні чуттєві та мисленнєві уміння, а мисленнєві розглядаються не тільки як такі, що пов'язані з мисленням, але й з сприйняттям, розумінням, творчою уявою [20, 10].

Розглянемо більш детально позиції психологів та педагогів.

Інтелектуальні уміння у схожих формулюваннях розглядаються у працях Ю. К. Бабанського, П. Я. Гальперина, В. В. Давидова, А. Н. Леонтьєва, Н. Л. Лошкарьової, І. Я. Лернера, В. Ф. Паламарчук, С. Л. Рубинштейна, М. Н. Сказкіна, Н. Ф. Тализіної, А. В. Усової, Г. І. Щукіної, І. С. Якиманської.

Інтелектуальні вміння описуються як сукупність дій і операцій з одержання, переробки і застосування інформації у навчальній діяльності [20, 386]. Вони, на думку Г. І. Щукіної, «мобільні, рухомі, варіативні, безвідмовно діють у будь-яких ситуаціях і на будь-якому навчальному матеріалі».

Т. І. Шамова до інтелектуальних вмінь відносить уміння синтезувати, аналізувати, порівнювати, виокремлювати суттєві ознаки, виявляти причинно-наслідкові зв'язки, класифікувати та систематизувати [28, 95].

Н. А. Лошкарьова серед групи навчально-інтелектуальних вмінь виділяє кілька основних – це:

- оволодіння операціями аналізу і синтезу;
- абстрагування і конкретизація;
- порівняння і аналогія;
- узагальнення і диференціація;

- виділення головного;
- визначення понять;
- доведення і спростування [13, 64].

Інтелектуальні уміння, на думку І. С. Якиманської, представляють собою застосування знань, перевірку якості їх засвоєння, виконання різних дій. Знання при цьому збагачуються новим змістом, бо їх застосування завжди відбувається у нових умовах, відмінних від тих, у яких відбувалося засвоєння. [29, 30]. Засвоєння способів виконання інтелектуальних умінь повинно забезпечити вихід за межі конкретного змісту знань. Інтелектуальні уміння здійснюються у думці, без опори на реальні, практичні дії [29, 48].

Отже, акцент зміщується науковцем саме на застосування знань.

Згідно з теорією узагальнення Ю. К. Бабанський виділяє такі інтелектуальні уміння: мотивування своєї діяльності, уважне сприйняття інформації, раціональне запам'ятовування, логічне осмислення навчального матеріалу, виокремлення у ньому головного, вирішення проблемних пізнавальних задач, самостійне виконання вправ, самоконтроль у навчально-пізнавальній діяльності.

Як бачимо, науковець не розмежує когнітивні та інтелектуальні уміння.

В основу кожної класифікації інтелектуальних умінь покладено мисленнєві операції, вони є вихідними й пронизують усю пізнавальну діяльність.

Важливого значення у вивченні процесів формування інтелектуальних умінь набувають основні положення теорії поетапного формування розумових дій, що розроблена П. Я. Гальпериним. Згідно з цією теорією формування проходить такі етапи:

- 1) формування мотивації дії;
- 2) складання схеми орієнтовної основи дії;
- 3) виконання дій;
- 4) формування «зовнішньої промови подумки» (тобто не матеріально, а усно або письмово);
- 5) формування дій «про себе» з поступовою автоматизацією;
- 6) етап виконання дій у розумовому плані.

Значення цієї теорії у вирішенні проблеми формування когнітивних

умінь ми вбачаємо в практичному її застосуванні.

Інтелектуальні уміння розвиваються на основі розумової діяльності, що спирається на розумові операції: аналіз, синтез, порівняння, узагальнення, класифікація, уміння виділяти головне, проводити аналогії. Ці уміння є інтегральними, бо вони широко спираються на інші процеси мислення.

Отже, когнітивні уміння – це пізнавальні уміння, пов'язані із процесами сприйняття, розуміння, уявою, увагою та мисленням. Інтелектуальні вміння співвідносяться з інтелектуальними як частка з цілим і відіграють провідну роль у процесі пізнання, вони ґрунтуються на розумових процесах і включають знання способу виконання розумової діяльності і невід'ємне практичне володіння цим способом діяльності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алгазіна Н. Н. Формирование орфографических навыков / Н. Н. Алгазіна – М. : Просвещение, 1987.
2. Бабанский Ю. К. Избранные педагогические труды / Ю. К. Бабанский. – М. : Педагогика, 1989. – 558 с.
3. Вишневський О. І. Теоретичні основи педагогіки : Курс лекцій / О. І. Вишневський, О. М. Кобрій, М. М. Чепіль. – Дрогобич : Відродження, 2001. – 268 с.
4. Дидактика современной школы: пособие для учителей / Б. С. Кобзар, Г. Ф. Кумарина, Ю. А. Кусай и др. Под ред. В. А. Онищука. – К. : Рад. шк., 1987. – 351 с.
5. Закон України «Про освіту» // Освіта України: Нормативно-правові документи. До II Всеукраїнського з'їзду працівників освіти. – К. : Міленіум, 2001. – С. 11 – 35.
6. Закон України «Про вищу освіту» // Офіційний вісник України. – 2002. – № 8. – С. 1 – 43.
7. Ильин Е. П. Умения и навыки: нерешенные вопросы / Е. П. Ильин // Вопросы психологии – 1986. – № 2.
8. Електронний словник іншомовних слів. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
<http://www.slovnyk.net>.
9. Костюк Г. С. Принцип развития в психологии. — В кн.: Методологические и теоретические проблемы психологии. — М. : Наука, 1969.— С. 118 – 152.
10. Кубрякова Е. С. и др. Краткий словарь когнитивных терминов / Е. С. Кубрякова и др. – М. : МГУ, 1996. – 245 с.
11. Кулько В. А. Формирование у учащихся умений учиться: пособие для учителей. / В. А. Кулько, Т. Д. Цехмистрова. – М. : Просвещение, 1983. – 80 с.
12. Лернер И. Я. Развивающее обучение с дидактической позиции / И. Я. Лернер // Педагогика. – 1996. – № 2.
13. Лошкарева Н. А. Проблема формирования системы учебных учений и навыков учащихся / Н. А. Лошкарева // Советская педагогика. – 1980. – № 3.
14. Левинов А. М. Формирование общеучебных учений / А. М. Левинов // Советская педагогика, 1980. – № 3.
15. Національна доктрина розвитку освіти // II Всеукраїнський з'їзд працівників освіти (7 – 9 жовтня 2001 року) / Мін-во освіти і науки України. – К., 2002. – С. 137 – 155.
16. Максимова В. М. Междисциплинарные связи в учебно-воспитательном процессе

современной школы / В. М. Максимова – М. : Просвещение, 1987. – 228 с.

17. Маслова В. А. Когнитивная лингвистика: Учебн пособие / В. А. Маслова. – 2-е изд. – МН. : Тетра Систем, 2005. – 256 с.

18. Педагогічний енциклопедії (під ред. И. А. Каирова, Ф. Н. Петрова Т. 4, М. «Советская энциклопедия» 1968.

19. Платонов К. К. Психология / К. К. Платонов, Г. Г. Голубев – М., 1977.

20. Психолого-педагогічний словник для вчителів і керівників загальноосвітніх закладів : Ростов-на-Дону: Вид-во «Фенікс», 1998 – 544 с.

21. Разинкина Е. М. Формирование профессионального потенциала студентов ВУЗа с использованием новых информационных технологий //Диссертация на соискание ученой степени доктора педагогических наук: Магнитогорск, 2005.

22. Словник психологічних термінів. [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

<http://ru.wikipedia.org/wiki>

23. Сокорева С. И. Формирование у студентов учебных умений и навыков / С. И. Сокорева – Педагогика высшей школы: Респ.межвед.сб., 1984, вып. 8.

24. Усова А. В. Формирование учебных умений и навыков учащихся на уроках физики / А. В. Усова – М. : Просвещение, 1988 – 125 с.

25. Філософія в запитаннях і відповідях Качуровський М.О., Тарелкін, Цикін В. О. Сумы. – 2008 – 288 с.

26. Філософія: навчальний посібник/І.Ф. Надольний, В.П. Андрущенко та ін. – К. : Вікар,1997. – 584 с.

27. Філософський словник /За ред. В. І. Шинкарука. – 2. вид. І доп. – К.: Голов. ред. УРЕ, 1986. – 800 с.

28. Шамова Т. І. Активизация учения школьников / Т. І. Шамова – М. : Педагогика,1982. – 208 с.

29. Якиманская И. С. Формирование интеллектуальных учений и навыков в процессе производственного обучения / И. С. Якиманская – М.: Вища школа. –1979. – 88 с.

РЕЗЮМЕ

Л. В. Биденко. Понятие «когнитивные умения» в контексте лингвистического образования.

В статье раскрыто содержание понятия «когнитивные умения» в аспекте лингвистического образования. Рассмотрены различные подходы к трактованию дефиниции, выделены основные виды лингвокогнитивных умений, которые помогут преподавателю целенаправленно формировать названный тип умений в системе высшего образования.

Ключевые слова: познавательная деятельность, познание, умения и навыки, лингвокогнитивные умения, учебный процесс, лингвистическое образование

SUMMARY

L. Bidenko. The cognitions abilities in aspect of linguistic of education.

The article deals with the content of the cognitions abilities in aspect of linguistic of education. In it various approaches of interpretation of the given definition are considered, principal views of linguistic cognitions abilities which will help the teacher to generate the given type of abilities in higher educational system.

Keywords: knowledge, linguistic cognitions abilities, skills, educational process, Linguistic of education